

Гордана Д. Ђигић¹,
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Ниш, Србија

УДК 159.923.3:371.12

Снежана Д. Стојиљковић²,
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет,
Ниш, Србија

ЛИЧНЕ И ПРОФЕСИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСТАВНИКА – ПОЛНЕ РАЗЛИКЕ³

Апстракт

Међу факторима постигнућа ученика који делују из школског окружења, наставник је један од најзначајнијих и стога привлачи пажњу истраживача. Специфичност ове професије је то да је најчешће обављају жене. Овај рад се бави испитивањем неких личних и професионалних карактеристика основношколских наставника, и полним разликама у погледу испитиваних варијабли. Резултати показују да су код наставница (које чине 78% од укупно 269 испитаних наставника основних школа) значајно израженије димензије личности Отвореност за искуство, Сарадљивост и Савесност. На шест (од укупно 12) димензија самоактуализовности наставнице имају значајно више скорове у односу на наставнике. У погледу стилова управљања разредом постоји значајна разлика само код неинтервенишућег стила, који је израженији код наставника. Наставнице у просеку похађају већи број програма стручног усавршавања него њихове колеге. Код жена из испитаног узорка су, у поређењу са мушкарацима, израженије особине које су у бројним истраживањима издвојене као особине успешних наставника, што показује да су код наставница боље избалансиране особине личности са професионалним избором. Тиме се, с једне стране, може објаснити чињеница да жене чешће од мушкараца бирају ову професију, а са друге стране овај баланс наставницама пружа боље могућности за самоостварење него наставницима.

Кључне речи: личност наставника, самоактуализованост, стил управљања разредом, професионално усавршавање, полне разлике

Увод

Истраживања психолошких карактеристика наставника као фактора успешности наставног процеса одвијају се у неколико праваца. Најшири правац обухвата истраживања особина личности успешних наставника. Бројна истра-

¹ gordana.djigic@filfak.ni.ac.rs

² snezana.stojilkovic@filfak.ni.ac.rs

³ Rad je nastao u okviru projekta 179002 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

живања нуде читаву листу особина по којима се успешни наставници разликују од мање успешних, на којој су: базичне димензије личности – израженија екстраверзија, отвореност, сарадљивост и савесност и мање изражен неуротицизам (Tatalović-Vorkarić, 2012); емоционалне карактеристике попут емоционалне стабилности (Khatoon, 2015) и емпатичности (Stojiljković, 2014); мотивационе карактеристике, међу којима је и самоактуализованост (Beijaard et. al, 2005); и друге карактеристике на које указују ученици, па и сами наставници, као што су топлина, љубазност, правичност, доследност, демократичност, сарадљивост, смисао за хумор, стручност (Avramović i Vujačić, 2010). Током деценија развијали су се нови правци истраживања који су померали фокус ка понашању наставника и његовим професионалним улогама, затим ка компетенцијама неопходним за успешно извршавање наставничких улога, све до формулисања комплексног концепта управљања разредом који обухвата и личност наставника и његово професионално понашање, али све то повезује и са ситуацијом у учионици. Истраживања показују да је управљање разредом такође снажан фактор успешности наставника (Wang et al., 1993, према: Djigić & Stojiljković, 2011).

За наставничку професију је карактеристично да је претежно обављају жене. Према неким подацима, у земљама Европске Уније жене чине око 60% наставничке популације (извор: EurActiv, <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/3586-opasnost-od-manjka-nastavnika-u-eu>). У Србији се заступљеност жена међу наставницима креће између 70 и 80%, што се може закључити на основу већег броја истраживања реализованих на наставничкој популацији у Србији (Djigić & Stojiljkovic, 2014; Djigić et al., 2014; Zlatković et al., 2012; Stojiljković et al., 2012; Todorović et al., 2012) и на основу неких доступних података о структури запослених у јавном сектору (*Zaposlenost u javnom sektoru Grada Niša*, 2006). Оваква неуравнотежена полна структура била је подстицај за испитивање полних разлика унутар професије наставника.

Теоријске основе истраживања

Полне разлике у особинама личности предмет су бројних истраживања са циљем да се утврде особине на којима постоје разлике, као и да се дође до објашњења утврђених полних разлика. Иако налази различитих истраживача нису потпуно сагласни, нарочито када се ради о налазима на различитим културама, ипак се у њима уочавају извесне доследности (Mitrović i Trogrlić, 2014). Прилично се доследно показује да жене имају нешто израженији неуротицизам, екстраверзију, сарадљивост или пријатност, а понекад и савесност. Ове разлике, утврђене у већем броју истраживања на различитим популацијама и уз примену различитих инструмената, могле би се узети као потврда еволуционистичког објашњења полних разлика. С друге стране, у различитим културама се не бележе идентичне разлике (што би требало очекивати на основу оваквог објашњења), нити су добијене разлике истог интензитета. Ако се сагледа

овај аспект истраживачких налаза, чини се оправданијим објашњење полних разлика из угла социјалних улога.

Када је реч о полним разликама у просоцијалном понашању, које је блиско повезано са тзв. помажућим професијама међу које се сврстава и наставнички позив, тешко је извести једнозначан општи закључак. Ипак, чини се да су мушкарци склонији просоцијалном понашању које подразумева кратке и једнократне сусрете са особама којима пружају помоћ, док су жене склоније да покажу осетљивост за друге у блиским релацијама које се граде током дужег времена (Mitrović i Trogrlić, 2014). Овим разликама би се могло делом објаснити знатно веће присуство жена у наставничкој професији.

Истраживање представљено у овом раду, бави се полним разликама, али унутар наставничке популације, и то у погледу личних (базичне димензије личности из Петофакторског модела и самоактуализованост) и професионалних карактеристика наставника (стилови управљања разредом и спремност за професионално усавршавање) које се издвајају као релевантне за успешно извршавање професионалних задатака наставника.

Петофакторски модел (McCrae & Costa, 2000, према: Кнежевић i sar., 2004), заснован на лексичком приступу у истраживању личности, представља хијерархијски модел структуре личности који обухвата пет широких домена личности, а сваки од њих чини по шест црта:

1. *Неуротицизам* се односи на не/прилагођеност и емоционалну не/стабилност, општу склоност особе да доживи негативне емоције и рањивост или опуштеност. Ову димензију чине црте: Анксиозност, Хостилност, Депресија, Самоусредсређеност или социјална нелагодност, Импулсивност и Преосетљивост.
2. *Екстраверзија* означава количину и интензитет енергије усмерене споља, ка социјалном окружењу, потребу за стимулацијом и капацитет особе за радовање. Чине је црте: Топлина, Дружељубивост, Асертивност, Активитет, Тражење узбуђења и Позитивне емоције.
3. *Отвореност за искуство* представља активну тежњу особе ка новим искуствима, маштовитост, флексибилност у понашању, интелектуалну радозналост, неконвенционалност и високу толерантност на новине. Црте ове димензије су: Фантазија, Естетика, Осећања, Акције, Идеје и Вредности.
4. *Сарадљивост* изражава склоности особе у интеракцијама са другим људима, квалитет односа и понашања према људима, емпатију, алтруизам. Црте које чине ову димензију су: Поверење, Искреност, Алтруизам, Попустљивост, Скромност и Блага нарав.
5. *Савесност* се односи на став према обавезама, означава степен организованости особе, њене упорности, контроле и мотивације за понашање које је усмерено ка остваривању постављених циљева, као и њене доследности у придржавању сопствених принципа. Ова димензија обухвата следеће црте: Компетенција, Ред, Дужност, Постигнуће, Самодисциплина и Промишљеност.

Самоактуализација је основни појам из Масловљеве теорије мотивације (Maslov, 1982). То је потреба која се налази на врху хијерархије универзалних људских мотива, а њен циљ је раст и развој, односно остварење сопствених потенцијала. Самоактуализоване личности се, између осталог, карактеришу прихватањем себе, других и природног света онаквог какав јесте, спонтаношћу у понашању, усредсређеношћу на проблем, свежином доживљаја, оригиналношћу и нестереотипношћу у суђењу о људима и стварима, осећањем заједништва и квалитетним емоционалним односима са другима, демократским вредностима и ставовима, разликовањем доброг и лошег, зрелим смислом за хумор, склоношћу ка стваралаштву и тежњом ка сталном превазилажењу достигнутог.

Проучавање самоактуализованости наставника је значајно бар из два разлога. С једне стране, међу улогама наставника су и оне самоизражавајуће (Lindgren, 1976, према: Djigić & Stojiljković, 2011), што значи да наставник кроз своју професију остварује сопствену природу и потенцијале и реализује своју тежњу ка самоактуализацији. С друге стране, имајући у виду да је наставник фацилитатор процеса раста и развоја ученика и да је један од његових задатака да ученицима помогне да препознају и остваре своје потенцијале (Maslow, 1968), чини се важним да овако значајну улогу врши личност која је и сама актуализована у већем степену.

Концепт управљања разредом је проистекао из истраживања која су се бавила везом између понашања наставника и понашања и постигнућа ученика. Најједноставније речено, управљање разредом се односи на стварање сигурног и подстицајног окружења за учење, што се остварује кроз управљање простором, временом, активностима, материјалима за рад, понашањем ученика и односима у одељењу (Paine et al., 1983, према: Oliver & Reschly, 2007).

Модел ауторки Ненси Мартин и Беатрис Болдвин (Martin & Baldwin, 1993), описује управљање разредом преко три широке димензије: 1) Димензија *личност* (поступци наставника који доприносе индивидуалном развоју ученика и квалитету психолошке климе у одељењу); 2) Димензија *настава* (поступци наставника усмерени на успостављање и одржавање активности учења на часу); и 3) Димензија *дисциплина* (поступци наставника на плану успостављања и одржавања одговарајућих стандарда понашања ученика).

Овај модел нуди погодан приступ у истраживању разлика међу наставницима, заснован на испитивању стилова управљања разредом. Разликују се три основна стила управљања разредом, заснована на различитим уверењима наставника о личности ученика, њиховом учењу, развоју и мотивацији: 1) *Неинтервенишући стил* заснован је на уверењу наставника да ученици имају своје унутрашње покретаче и потенцијале који треба да нађу начин да се изразе у реалном свету. Оваква уверења наставника блиска су поставкама хуманистичке психологије. 2) *Интервенишући стил* се базира на уверењу да спољашња средина (људи и објекти) преваходно утиче на људско биће да се развија на одређени начин, што је у основи бихевиоризма. 3) *Интеракционистички стил* се базира на уверењима блиским конструктивистичкој психологији да оно што појединац чини мења спољну средину, као и да средина мења појединца.

Покренут својим доминантним уверењима, наставник ће тежити да оствари потпуну контролу над ситуацијом у одељењу (интервенишући), да препусти контролу ученицима (неинтервенишући), или ће настојати да подели одговорност са ученицима за оно што се дешава на часу (интеракционистички). Сваки наставник у свом репертоару има поступке који припадају свим стиловима, али зависно од тога који је приступ најизраженији у поступцима наставника, разликоваће се и ефекти на понашање и учење ученика. Резултати скорашњег истраживања у нашој средини (Djigić & Stojiljković, 2011) указују да је најнефективнији интеракционистички стил управљања разредом. Неки налази указују на разлике у стиловима између наставника различитог пола (Martin & Yin, 1997).

Спремност наставника за професионално усавршавање је још један од корелата професионалне успешности наставника. Процес образовања у савременој школи од наставника захтева сталну надоградњу професионалних компетенција како би допринели остваривању високих постигнућа својих ученика. Неки истраживачки налази (Beaga i Okanović, 2010; Stojiljković, 2014) говоре о повезаности мотивације за професионални развој са особинама личности наставника, као и да су наставнице нешто спремније за професионално усавршавање од својих колега.

Методологија истраживања

Имајући у виду раније поменути истраживања чији резултати говоре о постојању полних разлика у погледу базичних димензија личности и других психолошких карактеристика, као и то да наставничку професију најчешће обављају жене, ово истраживање је изведено са циљем да се утврди да ли између наставника и наставница постоје значајне разлике у погледу неких личних и професионалних карактеристика које се везују за успешне наставнике. Прецизније, циљеви истраживања везани су за утврђивање евентуалних полних разлика међу наставницима у погледу: базичних димензија личности, самоактуализованости, затим у погледу стилова управљања разредом, и у погледу учешћа у програмима стручног усавршавања. Ови циљеви истраживања постављени су са очекивањем да ће резултати показати да се наставници и наставнице међусобно разликују по испитиваним варијаблама.

У истраживање је укључено укупно 273 наставника основних школа - 213 жена (78%) и 60 мушкараца (22%). Узорак чине наставници разредне (20,1%) и предметне наставе (79,9%), просечне старости 43,5 година (од 24 до 64 године живота), са просечном дужином радног стажа у образовању 15,8 година (од 1 до 39 година).

За испитивање базичних димензија личности коришћен је *Инвентар личности NEO PI-R (NEO Personal Inventory - Revised), forma S*, заснован на Петофакторском моделу личности (Costa & McCrae, 2010; Đurić-Jočić i sar., 2004). Инвентар садржи 240 ставки Ликертовог типа са петостепеном скалом и још три контролна питања. Сваки од пет главних домена (*Неуротицизам, Екстра-*

верзија, Отвореност, Сарадљивост и Савесност) процењује се на основу 48 ставки (по 8 ставки за сваку од шест ужих црта), а већи скорови значе већу израженост димензије. Слично подацима које саопштавају аутори адаптације изворног инструмента на српској популацији (Ђурић-Јошић i sar., 2004), поузданост главних скала на нашем узорку је сасвим задовољавајућа (Cronbach Alpha коефицијенти су у распону од 0,760 до 0,825).

Самоактуализованост наставника испитана је помоћу *Инвентара личних оријентација POI (Personal Orientation Inventory)*, који мери вредности и понашања важна у развоју самоактуализоване особе (Shostrom, 1980). Инвентар се састоји од 150 парова исказа (у сваком пару испитаник бира један исказ). Ставке инвентара се бодују два пута: најпре за две основне скале (*Скала временске компетентности* и *Скала унутрашње подршке*), а онда за преосталих 10 субскала које мере ставове и понашања од значаја за самоактуализацију (*Афирмација самоактуализујућих вредности, Егзистенцијално ситуационо реаговање, Емоционално реаговање, Спонтаност, Самопоштовање, Самоприхватање, Схватање човекове природе, Синергија, Прихватање агресивности* и *Способност да се успоставе интимни односи*). Поузданост Инвентара у целини је задовољавајућа (Cronbach Alpha 0,796). Мере поузданости појединих скала су нешто ниже, а најбољу поузданост имају скала *Временске компетентности* и субскала *Егзистенцијалног ситуационог реаговања*.

Испитивање стилова управљања разредом извршено је помоћу *Протокола за процену стилова наставника у управљању разредом*, (Djigić & Sojiljković, 2012). Инвентар садржи 20 ставки. Сваку ставку чине три описа конкретних поступака наставника, а сваки опис одговара једном од три стила (*интервенишући, интеракционистички* и *неинтервенишући*) из описаног модела управљања разредом (Martin & Baldwin, 1993). На основу опсервације часова (сваки наставник је посматран од два процењивача током два школска часа), објективни оцењивачи код сваке ставке бирају онај опис који највише одговара посматраном наставнику. Мера изражености сваког од стилова је број ставки на којима је изабран опис који припада конкретном стилу – могући распон скорова на сваком стилу је од 0-80 (20 ставки x 2 оцењивача x 2 часа). Провера је показала да мере са овог инструмента имају добру поузданост - Cronbach Alpha коефицијент износи 0,902.

Најзад, наставницима је задаван и *Упитник за наставнике* у оквиру кога се налазило питање о броју програма сручног усавршавања које су наставници похађали током последњих пет година.

Резултати

Прва анализа била је усмерена на испитивање разлика у изражености базичних димензија личности (процењених на основу главних скала из упитника NEO PI-R) између наставника и наставница и тестирање њихове значајности (Табела 1).

Личне и професионалне карактеристике наставника – полне разлике

Табела 1. Степен изражености базичних димензија личности и разлике између наставница и наставника

Димензија	АС наставнице	СД наставнице	АС наставници	СД наставници	Разлике АС наставнице-наставници	t	p
Неуротицизам	127.78	20.70	127.20	20.75	.57	.188	.851
Екстраверзија	157.41	18.05	156.54	15.80	.87	.337	.737
Отвореност	166.07	16.17	160.02	14.89	6.05	2.585	.010**
Сарадљивост	167.54	14.78	163.19	13.89	4.36	2.026	.044*
Савесност	180.87	18.99	173.80	17.83	7.07	2.562	.011*

Показало се да су код наставница, у поређењу са наставницима, израженије димензије Отворености, Сарадљивости и Савесности. Што се тиче Сарадљивости и Савесности, овај налаз је сагласан полним разликама које постоје и на нормативном узорку у Србији (Кнежевић и сар., 2004), на коме пак разлика на димензији Отворености не постоји. На нормативном узорку жене имају нешто израженији Неуротицизам, а мушкарци нешто израженију Екстраверзију, док се на испитаном узорку наставника ове разлике не појављују.

Следећа анализа извршена је са циљем да се утврди да ли има разлика у степену самоактуализованости између жена и мушкараца који се баве наставничком професијом (Табела 2).

Табела 2. Степен изражености појединих димензија самоактуализованости и разлике између наставница и наставника

Димензија	АС наставнице	СД наставнице	АС наставници	СД наставници	Разлике АС наставнице-наставници	t	p
РОИ укупно	1.31	.16	1.21	.17	.10	3.683	.000**
Ослањање на себе	.69	.12	.62	.12	.07	3.680	.000**
Временска компетентност	.62	.06	.59	.07	.03	2.517	.012*
Афирмација самоактуализујућих вредности	.73	.08	.69	.10	.04	3.310	.001**
Егзистенцијално ситуационо реаговање	.58	.12	.54	.13	.04	1.949	.052
Емоционално реаговање	.62	.11	.58	.12	.04	2.528	.012*
Спонтаност	.58	.12	.56	.12	.02	1.170	.243
Самопоштовање	.77	.12	.75	.12	.02	1.159	.248
Самоприхватање	.61	.12	.59	.11	.02	1.229	.220
Схватање човекове природе	.71	.10	.68	.10	.02	1.496	.136
Синергија	.80	.14	.75	.14	.05	2.305	.022*
Прихватање агресивности	.53	.12	.52	.12	.02	.990	.323
Способност да се успоставе интимни односи	.63	.12	.58	.12	.05	2.464	.014*

Испитивање разлика у мерама на Инвентару личних оријентација генерално је показало да су наставнице у већем степену самоактуализоване у односу на наставника. Ово се показује када се упореде мере на Инвентару у целини, као и мере на шест од укупно 12 субскала: Ослањање на себе, Временска компетентност, Афирмација самоактуализујућих вредности, Егзистенцијално ситуационо реаговање, Синергија и Способност за успостављање интимних односа.

Након утврђивања полних разлика у погледу личних карактеристика наставника, тестирана је значајност разлика у погледу професионалних карактеристика, и то најпре у погледу изражености појединих стилова управљања разредом (Табела 3).

Табела 3. Степен изражености појединих стилова управљања разредом и разлике између наставница и наставника

Стил управљања разредом	АС наставнице	СД наставнице	АС наставници	СД наставници	Разлике АС наставнице-наставници	t	p
Интервенишући	24.68	11.74	23.05	14.60	1.63	.891	.374
Интеракционистички	37.00	15.56	34.80	18.39	2.20	.922	.357
Неинтервенишући	18.32	11.54	22.14	15.60	-3.82	-2.066	.040*

На узорку у целини, најизраженији је интеракционистички стил, а најмање је изражен неинтервенишући стил. Мере стилова управљања разредом се слично дистрибуирају и на подзорку наставница и на подзорку наставника. Када се ова два подзорка упореде по изражености сваког стила посебно, показује се да значајна разлика постоји једино код неинтервенишућег стила, који је код наставника израженији него код наставница.

Једна од важних професионалних карактеристика наставника је и њихова укљученост у програме стручног усавршавања која се може посматрати као показатељ њиховог професионалног развоја. Стога је од наставника из узорка затражен и податак о броју акредитованих програма стручног усавршавања које су похађали током последњих пет година. Показало се да су наставнице у последњих пет година похађале већи број семинара у односу на своје колеге (Табела 4).

Табела 4. Разлике између наставница и наставника по броју програма стручног усавршавања које су похађали у последњих пет година

Број програма стручног усавршавања	АС наставнице	СД наставнице	АС наставници	СД наставници	Разлике АС наставнице-наставници	t	p
	4.42	3.45	3.32	3.24	1.10	2.194	.029*

Дискусија

Када је реч о базичним димензијама личности, резултати показују да су у целом испитаном узорку, у односу на српски нормативни узорак (Кнежевић *i sar.*, 2004), израженије оне особине које се издвајају као карактеристике успешних наставника (Отвореност за искуство, Сарадљивост, Савесност). Истовремено, наставнице имају израженије ове особине у односу на своје колеге.

Ако се добијене полне разлике у овом истраживању упореде са најчешће утврђеним полним разликама у изражености базичних димензија личности у другим истраживањима, види се да се на испитаном узорку не појављује разлика у изражености димензије Неуротицизам, која је обично израженија код жена (Costa *et al.*, 2001; Ђурић Јоџић *i sar.*, 2004; Кнежевић *i sar.*, 2004; Митровић *i Trogrlić*, 2014; Weisberg *et al.*, 2011). Добијени налаз да не постоје полне разлике у изражености Неуротицизма може се објаснити селекционисаним узорком. Наиме, за професију наставника опредељују се особе одређеног профила личности, тако да су жене и мушкарци из нашег узорка међусобно сличнији због припадности истој професији. Разлоге за изостанак ове разлике на испитаном узорку је могуће везати и за вишегодишњу неповољну економску и друштвену ситуацију у Србији, која је допринела томе да је становништво, без обзира на полне разлике, постало рањиво и склоније доживљавању непријатних емоција као што су забринутост, страх, туга, узнемиреност, гнев. Ову претпоставку поткрепљује и чињеница да су просечни скорови на овој димензији добијени у нашем истраживању виши у односу на нормативне узорке испитане инвентаром NEO PI-R у Великој Британији (Costa & McCrae, 2010) и у Србији неколико година пре овог истраживања (Ђурић Јоџић *i sar.*, 2004; Кнежевић *i sar.*, 2004). Такође, треба истаћи да је период који је претходио овом испитивању, био период интензивних реформи у образовном систему у Србији (које су још увек у току). Промене у систему образовања допринеле су знатно већој сложености послова које обављају наставници у школама и учиниле су наставнички позив стреснијим, што такође може бити извор знатно израженијих диспозиција које представљају аспекте димензије Неуротицизам код наставника оба пола у нашем узорку. Још једно могуће објашњење непостојања полних разлика у изражености Неуротицизма, као и повишених скорова на овој димензији у испитаном узорку, може се потражити у лошем материјалном положају и неадекватном социјалном статусу просветних радника у Србији. Наиме, неповољан материјални статус, неизвесност због могућих отпуштања или губитка дела норме, доводе код свих наставника – и код мушкараца и код жена – до повећаног стреса и снижене толеранције на фрустрацију, па се на овој димензији не показују полне разлике условљене биолошким факторима.

У овом истраживању није нађена ни разлика између полова у погледу изражености Екстраверзије, која је на неким узорцима израженија код жена (Feingold, 1994, према: Costa *et al.*, 2001), мада има и супротних налаза (Lynn & Martin, 1997, према: Costa *et al.*, 2001; Митровић *i Trogrlić*, 2014). Изостанак ове

разлике могао би се приписати специфичностима наставничке професије која подразумева већи степен окренутости ка другим људима, активитета, изражавања топлине, друштвености, асертивности и позитивних емоција. Наиме, без обзира на пол, ове особине су веома значајне за обављање посла наставника и вероватно је да се за ову професију и опредељују особе које имају израженију димензију Екстраверзије. О основаности ове претпоставке говори и податак да је димензија Екстраверзије на испитаном узорку наставника израженија у поређењу са степеном њене изражености у општој популацији, како у Србији, тако и у Великој Британији (Costa & McCrae, 2010; Stojiljković, 2014; Knežević i sar., 2004).

Када је реч о Отворености за искуство, Сарадљивости и Савесности, мере изражености ових димензија на испитаном узорку треба посматрати двојако. С једне стране, ради се о димензијама личности које се издвајају као особине које су израженије код оних који обављају професију наставника у односу на општу популацију (Stojiljković, 2014), што објашњава више просечне скорове на овим димензијама који су измерени на испитаном узорку у поређењу са мерама ових димензија на нормативним узорцима из различитих земаља (Costa & McCrae, 2010; Knežević i sar., 2004). Већа израженост ових димензија може се довести у везу са комплексношћу професионалних улога наставника што, нажалост, није довољно уважено у нашој средини (али такође и у осталим земљама у којима се не улаже довољно у образовање). С друге стране, на испитаном узорку наставника, на овим димензијама регистроване су и полне разлике – поменуте димензије су израженије код жена. Чини се да се само израженија Сарадљивост наставница (у поређењу са наставницима) из нашег узорка, може довести у везу са полним разликама у базичним димензијама личности које се региструју на општој популацији (Costa et al., 2001; Weisberg et al., 2011). Када је реч о Отворености за искуство и Савесности, друга истраживања показују да у општој популацији генерално не постоје значајне полне разлике у изражености ових димензија, појављују се само извесне разлике (и то различитих смерова) на појединим њиховим аспектима (Costa et al., 2001; Weisberg et al., 2011). На основу тога би се могло закључити да су регистроване полне разлике у погледу Отворености за искуство и Савесности специфичне за наставничку популацију и да су се јавиле због знатно веће заступљености жена у овом узорку.

Када је реч о степену самоактуализованости испитаних наставника, може се рећи да су добијене мере приближних вредности као у једном од америчких нормативних узорака чије резултате наводи аутор Инвентара личних оријентација (Shostrom, 1980). Једина упадљива разлика између испитаних наставника из нашег и америчког узорка је у степену Ослањања на себе (ова мера је на нашем узорку знатно нижа). Што се тиче полних разлика, у спроведеном истраживању показало се да су наставнице у већој мери самоактуализоване од својих колега. Жене постижу више скорове на мерама укупне самоактуализације, као и на половини субскала (шест од дванаест) Инвентара личних оријентација, међу којима су и две главне скале. Када се посматрају поједини аспекти самоактуализације, најизраженија је разлика на једној од две главне

компоненте, Ослањању на себе. Може се претпоставити да су ове разлике повезане управо са чињеницом да је наставничка професија „женска“ професија, те у том смислу женама и пружа могућност за самоостварење, док мушкарци ову професију не доживљавају у тој мери као простор за сопствено самоостварење. Различит степен самоостварења жена и мушкараца кроз бављење наставничком професијом се може довести у везу и са тим да су улоге наставника ближе природним женским улогама које се тичу подизања деце него мушким улогама. То би могло да значи да ова разлика у мерама самоактуализованости представља неку врсту последице бављења наставничким позивом.

Наставници су показали израженији неинтервенишући стил у поређењу са својим колегиницама, што је различито у односу на истраживање спроведено на америчком узорку (Martin & Yin, 1997), где су наставници показали израженији интервенишући стил. Налаз о израженијем неинтервенишућем стилу управљања разредом код мушкараца (у поређењу са женама) из нашег узорка могао би да се повеже са културолошки обојеном улогом мушкараца у односу на децу. У традиционалним српским породицама уобичајено је да се брига о деци препушта жени, па је могуће да се такав модел преноси и на професионално понашање. Суштина неинтервенишућег стила се управо базира на препуштању одговорности другој страни и чини се да је тај образац понашања могуће повезати са општим обрасцима понашања према деци који су карактеристични за мушки пол.

Најзад, наставнице чешће од својих колега похађају програме стручног усавршавања. Ово се може повезати са већом самоактуализованошћу наставница. Ако прихватимо идеју да је професија та која доприноси већој самоактуализованости наставница у поређењу са наставницима, онда се може рећи и то да учешће у програмима стручног усавршавања за жене представља могућност да се у овој професији додатно изграђују и остварују. Чешће укључивање наставница (у поређењу са наставницима) у програме стручног усавршавања се може повезати и са утврђеним разликама у димензијама личности Отвореност за искуство и Савесност. У ранијим истраживањима се показало да су ове две димензије личности значајни корелати спремности наставника на професионално усавршавање (Stojiljković, 2014). Израженија Отвореност за искуство значи радозналост, тражење нових изазова, спремност за промене, док Савесност подразумева одговорност и организованост у извршавању задатака. Имајући у виду да учешће у програмима стручног усавршавања за наставнике представља законску обавезу, али и прилику за стицање нових знања и вештина и излазак из рутине, чини се да је то један од начина изражавања поменутих димензија личности.

Треба на крају ипак нагласити да је у тумачењу налаза овог истраживања неопходан опрез јер они у извесној мери могу бити артефакт неједнаке заступљености мушкараца (22%) и жена (78%) у испитаном узорку.

Закључак

Добијене разлике у спроведеном истраживању указују на то да се разлике које се појављују приликом поређења наставника и не-наставника у погледу неких личних карактеристика, делом могу приписати неуравнотеженој полној структури наставничке популације (жене чине знатну већину популације наставника), а не искључиво профили личности карактеристичном за професију. Другим речима, осим полних разлика регистрованих између наставница и наставника за које би се могло рећи да потичу из саме професионалне улоге, региструју се и разлике које постоје између мушкараца и жена у општој популацији. Овај део полних разлика би се могао приписати оним изворима на којим инсистирају биолошки и еволуционистички оријентисана теоријска тумачења (Mitrović i Trogrlić, 2014). Можда се баш у овом делу полних разлика које су регистроване између мушкараца и жена у наставничкој професији може тражити објашњење чињенице да ову професију доминантно бирају жене. Наиме, задаци који проистичу из наставничке професије су сличнији ономе што су, гледано кроз еволуциону историју, били задаци са којима су се носиле жене у циљу репродукције и опстанка врсте. Исто тако, ако изворе полних разлика тражимо у социјалним чиниоцима и ослоњемо се на модел објашњења полних разлика заснован на улогама (Mitrović i Trogrlić, 2014), такође бисмо могли да закључимо да су жене присутније у наставничкој популацији због тога што су наставничке улоге сличније типичним улогама које носе жене, а које проистичу из различитих културних образаца и стереотипа на којима се заснива васпитање и индивидуални развој.

С друге стране, код жена из нашег узорка израженије су (у поређењу са мушкарцима) особине личности које су у бројним истраживањима издвојене као особине успешних наставника, што значи да су код наставница боље избалансиране особине личности са професионалним избором. Ови налази се такође уклапају у схватање да су извори полних разлика у социјалним чиниоцима, у овом случају је кључни социјални чинилац професионална улога наставника. Истовремено, ова боља избалансираност личних карактеристика и захтева професије пружа боље могућности за остварење личних потенцијала, већи степен задовољства послом и већу мотивацију за рад, што се препознаје у већој посвећености изградњи сопствених професионалних компетенција кроз укључивање у програме стручног усавршавања.

Литература

- Avramović, Z. i Vujačić, M. (2010). *Nastavnik između teorije i prakse*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Beara, M. i Okanović, P. (2010). Spremnost na profesionalni razvoj nastavnika: kako je izmeriti? *Andragoške studije*, 1, 47-60.

- Beijaard, D., Meijer, P.C., Morine-Drshimer, G. & Tillema, H. (2005). *Teacher Professional Development in Changing Conditions*. Dordrecht: Springer.
- Costa P. T., Jr., Terracciano A. & McCrae R. R. (2001). Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 2, 322–331.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. *NEO Personality inventory – revised. Manual*. Retrieved 2010 from www.unifr.ch/ztd/HTS/inftest/WEB-Informationssystem/en/4en/001/d5900668ef5a34f17908121d3edf2d1dc/hb.htm
- Djigić, G. & Stojiljković, S. (2011). Classroom management styles, classroom climate and school achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 29, 819-828.
- Djigić, G. & Stojiljković, S. (2012). Protocol for classroom management styles assessment designing. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 45, 65-74.
- Djigic, G. & Stojiljkovic, S. (2014). Inventory for teachers' self-assessment in classroom management styles - development and its psychometric characteristics. *International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts SGEM 2014 - Psychology and Psychiatry, Sociology and Healthcare, Education, SGEM Conference proceedings, Vol. 1 (Psychology and Psychiatry, Education and Educational Research)*, September 3-9 2014, Albena (pp. 765-772). Sofia: SGEM.
- Djigić, G., Stojiljković, S. & Dosković, M. (2014). Basic personality dimensions and teachers' self-efficacy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 112, 593-602.
- Đurić-Jočić, D., Džamonja-Ignjatović, T., Knežević, G. (2004). *NEO PI-R primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- EurActiv: *Opasnost od manjka nastavnika u EU*. Preuzeto 22.11.2015. sa: <http://www.euractiv.rs/eu-prioriteti/3586-opasnost-od-manjka-nastavnika-u-eu>
- Khatoon, N. (2015). Emotional stability, self professional development and its role in effective teaching. *International Journal of Business and General Management*, Vol. 4, No. 4, 9-14.
- Knežević, G., Džamonja-Ignjatović, T., Đurić-Jočić, D. (2004). *Petofaktorski model ličnosti*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.
- Martin, N. & Baldwin, B. (1993). *An Examination of the Construct Validity of the Inventory of Classroom Management Style*. Paper presented at the Annual Conference of the Mid-South Educational Research association, New Orleans, LA., November, 1993. Retrieved 2008 from http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/15/30/70.pdf
- Martin, N. & Yin, Z. (1997). *Attitudes and beliefs regarding classroom management style: differences between male and female teachers*. Paper presented at the Annual Conference of the Southwest Education research Association, Austin, TX, January, 1997. Retrieved 2008 from <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED404738.pdf>
- Maslow, A.H. (1968). Some educational implications of humanistic psychology. *Harvard Educational Review*, No. 38, 685-696.
- Maslov, A.H. (1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Mitrović, D. i Trogrlić, A. (2014). *Psihologija polnih razlika i sličnosti*. Beograd: Sinapsa edicije.

- Oliver, R.M. & Reschly, D.J. (2007). *Effective classroom management: teacher preparation and professional development*. Washington: National Comprehensive Center for Teacher Quality.
- Shostrom, E.L. (1980). *Manual for the Personal Orientation Inventory*. San Diego: California EDITS.
- Stojiljković, S. (2014). *Psihološke karakteristike nastavnika*. Niš: Filozofski fakultet.
- Stojiljković, S., Djigić, G. & Zlatković, B. (2012). Empathy and teachers' roles. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 69, 960-966.
- Tatalović-Vorkapić, S. (2012). The significance of preschool teacher's personality in early childhood education: Analysis of Eysenck's and Big Five dimensions of personality. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, Vol. 2, No. 2, 28-37.
- Todorović, J., Stojiljković, S., Djigić, G. & Ristanić, S. (2012). Basic personality dimensions and the attitudes of primary and secondary school teachers towards inclusive education. *Journal of Educational Sciences & Psychology*, Vol. 2, No. 1, 66-75.
- Weisberg, Y.J., DeYoung, C.G. & Hirsh, J.B. (2011). Gender differences in personality across the ten aspects of the Big Five. *Frontiers in Psychology*, No. 2, 1-11.
- Zaposlenost u javnom sektoru Grada Niša* (2006). Grad Niš: Uprava za privredu, održivi razvoj i zaštitu životne sredine, Odsek za statistiku. Preuzeto 2015 sa: <http://www.privredanis.freeiz.com/SZapJavSek.pdf>
- Zlatković, B., Stojiljković, S., Djigić, G. & Todorović, J. (2012). Self-concept and teachers' professional roles. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, No. 69, 377-384.

Гордана Д. Ђигић, Снежана Д. Стојиљковић

PERSONAL AND PROFESSIONAL CHARACTERISTICS OF TEACHERS – GENDER DIFFERENCES

Abstract

Among the factors of school achievement which's influence comes from the school environment, teacher is one of the most important and therefore is in focus of many researches. One of specificities of teacher's profession is that the most often it is performed by women. This paper is concerned with some personal and professional characteristics of primary school subject teachers and with gender differences in examined variables. The results show that personal dimensions Openness for Experience, Agreeableness and Conscientiousness are higher expressed in female teachers (who consisted 78% of the total number of 269 examined primary school teachers). Six (among 12) dimensions of self-actualization are significantly higher in female teachers than in their male colleagues. In relation to the classroom management styles, there is significant difference only in non-intervening style which is higher expressed in male teachers. Female teachers attend greater number of professional trainings in comparison with male teachers. When compared with male teachers from our sample, examined female

teachers showed higher expressed these traits which are confirmed by many researches as the traits of successful teachers. It could mean that the balance between personal traits and professional choice is better in female than in male teachers. This could be explanation of the fact that women more often choose teacher's profession, and from the other side, this balance offer better possibilities for self-actualization to female than to male teachers.

Key words: teachers' personality, self-actualization, classroom management style, professional training, gender differences

